

FYODOR MİHAYLOVIÇ DOSTOYEVSKI
Ölü Bir Evden Hatıralar

İletişim Yayınları, Dünya Klasikleri, 2006-2013 (5 baskı)
© 2006 İletişim Yayıncılık A. Ş.

Записки из Мёртвого Дома

© Önsöz: Joseph Frank, "House of the Dead",
A Writer in His Time, Princeton University Press, 2010
Ashı Karasuil Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
Georges Borchardt, Inc.'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 1196 • İletişim Klasikleri 33
ISBN-13: 978-975-05-2025-9
© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2016, İstanbul

DIZI YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge
YAYINA HAZIRLAYANLAR Güneş Akkor, Emrah Serdan
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Edvard Munch, "Gece Gezgini", 1923-1924
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Ümran Küçükislamoęlu
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FYODOR MİHAYLOVIÇ DOSTOYEVSKI

Ölü Bir Evden Hatıralar

Записки из Мёртвого Дома

RUSÇADAN ÇEVİREN Ergin Altay

JOSEPH FRANK'İN ÖNSÖZÜYLE

FYODOR MIHAYLOVIÇ DOSTOYEVSKI doktor bir babanın oğlu olarak, 11 Kasım 1821'de Moskova'da doğdu. Çocukluğunu Moskova'daki Marya Hastanesi'nin bir lojmanında, zorba ve alkolik bir baba ile hasta bir anne arasında geçirdi. Küçük yaştan itibaren edebiyatla ilgilenmeye başladı ve Puşkin, Goethe, Cervantes gibi yazarlarla tanıştı. 1837'de annesini kaybetti ve ertesi yıl St. Petersburg'daki Askeri Mühendislik Okulu'na gönderildi. Babasının ani ve şüpheli ölüm haberini burada aldı. Bu kayıp üzerine bunalıma giren Dostoyevski, 1839 yılında ilk sara nöbetini geçirdi. 1844'te edebiyatla daha yakından ilgilenebilmek için askerlik mesleğinden istifa etti. 1846'da ilk romanı *İnsancıklar* yayımlandı ve edebiyat çevrelerinde büyük ilgiyle karşılandı. Ne var ki ardından gelen çalışmaları *Öteki* (1846), *Ev Sahibesi* (1847), *Beyaz Gece* (1848) aynı başarıyı sağlayamadı ve ilk romanında kendisine destek veren ünlü eleştirmen Belinski'nin alaylarına hedef oldu. Aşırı duyarlı ve sinirli bir kişiliğe sahip olan Dostoyevski bunun üzerine ruhsal çöküntü yaşayarak hastalandı. 1849'da Çar I. Nikola'nın baskıcı yönetimine karşı faaliyetlerinden dolayı tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. İnfazın uygulanmasına dakikalar kala, cezası Sibiry'a'da dört yıl kürek mahkûmiyetine çevrildi. Hapiste okumasına izin verilen tek eser *İnci*'di. Bu süre boyunca etrafını kuşatan, horlanan ve ezilen kesimi yakından tanıma fırsatı buldu. 1854'te serbest bırakıldıktan sonra Semiapatinsk'te zorunlu kışa hizmetine gönderildi ve subaylığa kadar yükseldi. 1857'de yoksul ve dul Marya Dimitriyevna İsayeva ile kendisine mutluluk getirmeyen bir evlilik yaptı. Edebiyata dönüşü *Amca'nın Rüyası* (1859) isimli, mizah öğeleri barındıran Gogolvari öyküyle oldu. Aynı yıl yayımlandığı kısa romanı *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* (1859) de istediği ilgiyi görmedi. 1860'ta tefrika edilen ve toplum dışına itilmiş kişilerin anlatıldığı *Ölü Bir Evden Hatıralar* ile kendini edebiyat çevrelerine tekrar kabul ettirdi. Tolstoy ve Turgenev'in övdüğü eser Sibiry'a'daki mahkûmiyetinden derin izler taşıyordu. 1861'de ağabeyiyle birlikte *Vremya* (Zaman) adlı dergiyi çıkarmaya başladı. Bu dergide Batı karşıtı Slavcı düşüncelerini savunduğu tartışma yazıları yayımlandı. Ardından, eleştirmenlerin sert tepkilerine sebep olan fakat okur tarafından beğeniyle karşılanan *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar* yayımlandı. Yoğun çalışma temposu nedeniyle sağlığı bozulan Dostoyevski, doktorunun tavsiyesi üzerine 1862'de hayalini kurduğu Avrupa seyahatine çıktı. Fransa, İngiltere ve İtalya'yı kapsayan bu kısa gezinin ardından, 1863'te Batı kültürünü eleştirdiği *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*'ni kaleme aldı. Aynı yıl yayımlanan bir yazı sebebiyle dergisi kapatılınca yeniden mali krize sürüklendi. Maddi sıkıntılarından kurtulma umuduyla Almanya, Wiesbaden'e kumar oynamaya ve bir süredir ilişki yaşadığı Polina Suslova ile buluşmaya gitti. Birkaç yıl sonra yayımladığı *Kumarbaz* bu dönemde yaşadığı büyük yıkımları anlatır. 1864'te Rusya'ya döndükten sonra ağabeyiyle *Epoha* (Çağ) adında yeni bir dergi çıkardı ve *Yeraltından Notlar*'i burada tefrika etmeye başladı. Aynı yıl kansını ve ağabeyini kaybetti. Bunu izleyen on yıl boyunca, Dostoyevski art arda *Suç ve Ceza* (1866), *Kumarbaz* (1867), *Budala* (1868), *Cinler* (1872), *Delikanlı* (1875) gibi başyapıtlarını kaleme aldı. Sürekli borç baskısı altında yaşayan ve alacaklıları tarafından sıkıştırılan yazar, daha hızlı çalışmak için işe aldığı yirmi yaşındaki sekreteri Anna Grigoriyevna Snitkina'yla, kansının ölümünden üç yıl sonra, 1867'de evlendi. Bu evlilikten doğan kızı üç aylıkken ölünce derin bir sarsıntı yaşadı ve deliliğin eşğine kadar sürüklendi. Bu dönemde yoksulluk, sara nöbetleri ve kumar tutkusuyula boğuştu. 1874'te solunum yetmezliği tedavisi için bir süreliğine Almanya'ya gitti. 1880'de Puşkin anıtının açılışında konuşma yapmak üzere Moskova'ya davet edildi; konuşması hem halk üzerinde hem de edebiyat çevrelerinde büyük yankı uyandırdı. Yazarlık hayatı boyunca işlediği önemli temaları bir araya getirdiği *Karamazov Kardeşleri* ölümüne üç ay kala tamamladı. Dostoyevski 9 Şubat 1881'de St. Petersburg'da hayatını kaybetti. Kalabaklı bir halk kitlesinin katıldığı cenaze töreninin ardından, Tikhvin Mezarlığı'na defnedildi.

İÇİNDEKİLER

ROMANA DAİR GÖRSELLER.....	7
KRONOLOJİ	13
ÖNSÖZ	
ÖLÜ BİR EVDEN HATIRALAR / JOSEPH FRANK.....	25

Ölü Bir Evden Hatıralar

BİRİNCİ BÖLÜM

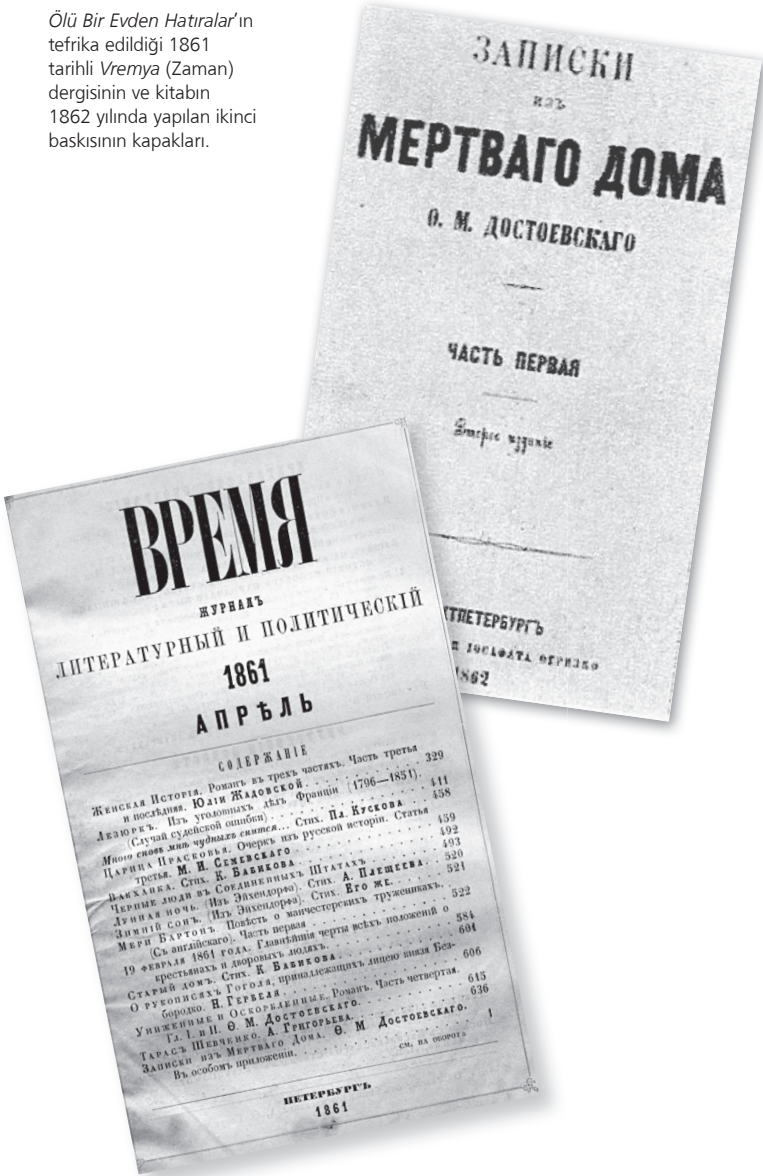
Giriş	41
I. Bir Ölü Ev	47
II. İlk İzlenimler	63
III. İlk İzlenimler (devam)	83
IV. İlk İzlenimler (devam)	101
V. İlk Ay	119
VI. İlk Ay (devam)	135

VII. Yeni Tanışmalar. Petrov	151
VIII. Kararlı İnsanlar. Luka	165
IX. İsay Fomiç. Banyo. Bakluşin'in Öyküsü	173
X. Noel Bayramı	191
XI. Gösteri	211

İKİNCİ BÖLÜM

I. Hastane	233
II. Hastane (devam)	251
III. Hastane (devam)	267
IV. Akulka'nın Kocası	287
V. Yaz Mevsimi	301
VI. Cezaevi Hayvanları	321
VII. Şikâyetler	335
VIII. Arkadaşlar	355
IX. Bir Firar Olayı	371
X. Cezaevinden Ayrılış	387

Ölü Bir Evden Hatıralar'ın tefrika edildiği 1861 tarihli *Vremya* (Zaman) dergisinin ve kitabın 1862 yılında yapılan ikinci baskısının kapakları.

- K. Pomieranstev'in *Ölü Bir Evden Hatıralar*'dan esinlenerek yaptığı tablo: *Ölüler Evinde Yıldönümü Kutlaması* (üstte).
- V. Domogatskov'un *Ölü Bir Evden Hatıralar* için yaptığı çizim (solda).
- Nikolay Karazin'in *Ölü Bir Evden Hatıralar* için yaptığı çizim (altta).

- V. Yakobi'nin çizimiyle moladaki mahkûmlar (üstte).
- Nikolay Karazin'in çizimiyle hücrelerdeki kürek mahkûmları (altta).

Birinci Bölüm

Giriş

Sibirya'nın uzak derinliklerinde; bozkırların ortasında, dağların arasında, sık ormanların içinde seyrek olarak, ahşap yapılı, gösterişsiz, iki kiliseli (biri kasabanın içinde, öteki mezarlıkta), nüfusu bini, en çok iki bini geçmeyen küçük kentler karşınıza. Bunlar kentten çok, Moskova yakınlarında bir köyü andırır. Genelde bu kentler güvenlik görevlileri açısından da, yönetici ve yönetici yardımcıları açısından da oldukça iyi donanımlıdır. Soğuğa karşın, Sibirya'da devlet hizmetinde bulunanlar işlerini genelde son derece sıcak bir ortamda yaparlar. Bu küçük kentlerde sade, tutucu insanlar yaşar. Yaşam biçimleri köklü, sağlam, yüzyıllardır süregelen geleneklere bağlıdır. Haklı olarak Sibiryalı soyluları rolünü oynayan memur takımı ya doğma büyüme Sibiryalı, buralıdır ya da yüksek aylık ücretin, iki kat fazla yolluk ödeneğinin ve parlak gelecek umutlarının çekiciliğine kapılıp Rusya'dan, çoğunluğu başkentten, buralara gelenlerdir. Bunlardan yaşam sorunlarını çözmesini becerenler hemen her zaman Sibirya'da kalır, seve seve buraların insanı olurlar. Daha sonra da buraların zengin, tatlı nimetlerinden yararlanmaya başlarlar. Ama ötekilere, yani düşünceleri sığ olanlara, yaşamın sorunlarını çözmeyi beceremeyenlere çok kısa bir zaman sonra Sibiryayı ağır gelmeye başlar; can sıkıntısı-

la sorarlar kendilerine: “Ne diye geldim buralara?” Sabırsızlıkla üç yıllık görev sürelerinin sona ermesini beklemeye koyulurlar, sürenin bitiminde de hemen Rusya’da bir yere atanmaları için uğraşmaya başlarlar; sonra da Sibiry’a küfürler ederek, oraları alaya alarak elleri boş, geri dönerler. Oysa hakları yoktur buna: Yalnızca devlet görevi açısından değil, daha birçok açıdan da Sibiry’da mutlu olmak olasılığı vardır. İklim harikadır. Burada çok sayıda büyük, zengin, konuksever tüccar, bir hayli de Rus uyruklu olmayan ilginç insanlar vardır. Kızlar çiçek gibidir, son derece de temiz, dürüsttüler. Avlanacak kuşlar sokaklarda uçuşup durur, avcılar sanki kendileri arar gibidir. Şampanya su gibi akar. Havyar nefistir. Ekin bazı yerlerde bire on beş verir... Genelde toprak cömerttir. Yeter ki kullanmasını bilin. Sibiry’da insanlar onu kullanmasını biliyorlar.

Bu neşe dolu, mutlu küçük kentlerden birinde (çok cana yakın insanların yaşadığı küçük bir yerdi burası, anısı yüreğimde silinmez izler bırakmıştır) evet, bu küçük kentlerden birinde Aleksandr Petroviç Garyançikov’la tanıştım. Rusya’da doğmuştu Garyançikov. Toprak sahibi soylu bir ailedendi. Karısını öldürme suçuyla ikinci dereceden kürek mahkûmu olarak Sibiry’ya sürgün edilmişti. Mahkemenin verdiği on yıllık sürgün cezasının bitiminde K. kentine yerleşmişti. Orada sessiz, sakin bir yaşam sürüyordu. Aslında yasal olarak kent dışında bir köyde oturması gerekiyordu ama, geçimini bir ölçüde kentte çocuklara ders vererek sağladığı için oraya yerleşmişti. Sibiry’da, buraya sürgün gelmiş, sonra burada yerleşmiş çok öğretmen vardır. Hiç kimse çocuklarının eğitimi onlara teslim etmekten çekinmez. Daha çok Fransızca dersleri verirler. Fransızca bizde toplum içinde yükselmek için son derece önemlidir. Oysa bu öğretmenler olmasa, Sibiry’nın bu uzak köşelerinde insanların Fransızcanın varlığından haberleri olmazdı. Aleksandr Petroviç’le ilk kez eski devlet memuru, saygıdeğer, konuksever İvan İvanoviç Gvozdikov’un evinde karşılaştım. İvan İvanoviç’in çeşitli yaşlarda, gelecekleri parlak beş kızı vardı. Aleksandr Petroviç ders başına otuz gümüş kapikten haftada dört kez ders veriyordu onlara. Onun dış görünüşü il-

gimi çekiyordu. Son derece solgun yüzlü, zayıf biriydi. Yaşlı sayılmazdı. Otuz beş yaşlarında olmalıydı. Ufak tefek, çelimsizdi. Her zaman temiz, bir Avrupalı gibi giyinirdi. Onunla bir konuda konuşacak olduğunuzda yüzünüze gözlerini kırpmadan büyük bir dikkatle bakar, ağzınızdan çıkan her sözcüğü, anlamını iyice kavramaya çalışıyormuş gibi, sorduğunuz soruyla ona bir görev veriyormuş ya da onun bir sırrını anlamaya çalışıyormuşsunuz gibi son derece kibarca, dikkatle dinler, daha sonra kısa ve anlaşılır bir yanıt verirdi size, ama size yanıt verirken ağzından çıkan sözcüğü öylesine ölçer biçirdi ki, birden rahatsız olurdunuz ve sonunda konuşmanın nihayet bittiğine kendiniz de sevinirdiniz. O gün İvan İvanoviç'e onunla ilgili sorular sormuştum. Garyançikov'un kusursuz, dürüst bir yaşamı olduğunu, yoksa kızlarına ders vermesi için onu görevlendirmeyeceğini; onun içine kapanık biri olduğunu, insanlardan uzak durduğunu, çok bilgili olduğunu, çok okuduğunu, bunun yanında oldukça az konuştuğunu, onunla sohbet etmenin son derece güç olduğunu öğrenmiştim. Kimileri onun düpedüz deli olduğunu iddia ediyordu. Oysa aynı kişiler bunun onun için gerçekte önemli bir eksiklik olmadığını, kent in ileri gelenlerinden birçok kişinin, ileride üst makamlara dilekçe yazmalarına yardımcı olur vb. düşüncesiyle Aleksandr Petroviç'i hoş tuttıklarını da söylerlerdi. Çoğu kimse, Rusya'da onun durumları iyi (o kadar iyi olmasa bile, orta halli) akrabalarının olabileceğini düşünüyordu. Ama herkes, o buraya sürgün geldiğinde onlarla her çeşit ilişkisini kestiğini de biliyordu. Sözün kısası, kendi kendini cezalandırıyordu. Öte yandan, kentte herkes onun evliliğinin daha birinci yılında öfkelenip karısını öldürdüğünü, sonra gidip teslim olduğunu (cezasının hafifletilmesinde bunun büyük etkisi olmuştu) da biliyordu. Bu tür cinayet işleyenler her zaman kader kurbanı olarak görülür. Acırlar onlara. Ne var ki, her şeye karşın, bu garip adam insanlardan sürekli kaçıyor, insan arasına ancak ders vermek için giriyordu.

Başlangıçta özel bir ilgi göstermemiştim ona, ama nedendir bilmem, yavaş yavaş o yaklaşmaya başlamıştı bana. Sanki gizemli bir şeyler vardı onda. Kendisiyle konuşmak neredey-

se olanaksızdı. Kuşkusuz, sorularımı her zaman yanıtlıyordu, hem de bunu kendisinin en önemli sorumluluğu olduğunu düşünüyormuş gibi yapıyordu. Ne var ki, verdiği yanıtlardan sonra ona başka sorular sormak sanki ağır geliyordu bana. Evet, bu tür konuşmalarımızdan sonra yüzünde bir acı anlatımı ile bitkinlik anlatımı belirliyordu. Anımsıyorum, hoş bir yaz günü İvan İvanoviç'in evinden birlikte çıkmış, yürüyorduk. Birden, birer sigara içmek için onu evime davet etmek geldi içimden. O anda yüzünde beliren dehşeti anlatamam. Ne diyeceğini şaşırıldı, anlaşılabilir bir şeyler mırıldanmaya başladı, sonra birden öfkeyle baktı yüzüme, geri dönüp koşarak uzaklaştı yanımdan. Şaşırıp kalmıştım. O günden sonra her karşılaşmamızda gözlerinde sanki bir korkuyla bakmaya başladı bana. Ama ben direndim: Bir şey ona çekiyordu beni. Bir ay sonra bir gün kalktım kendim gittim evine. Kuşkusuz, aptalca, anlamsız bir şeydi bu yaptığım. Kentin bir ucunda, dükkân sahibi yaşlı bir kadının evinde kalıyordu. Yaşlı kadının verimli bir kızı vardı. Bu kızın da evlilik dışı on yaşında, çok tatlı, cıvıl cıvıl bir kızı. Ben odasına girdiğimde Aleksandr Petroviç bu küçük kızı yanına oturtmuş, ona okuma öğretiyordu. Beni görünce, onu suçüstü yakalamışım gibi telaşlanmıştı. Ne yapacağını şaşırılmış, birden ayağa fırlamış, gözlerimin içine bakmaya başlamıştı. Sonunda o da ben de oturduk. Her bakışımı, her birinde özellikle gizli bir anlam arıyormuş gibi dikkatle izliyordu. Delilik derecesinde kuşkucu bir insan olduğunu anlamakta gecikmemiştim. Nefretle bakıyordu yüzüme. Sanki şöyle soruyordu bana: "Hemen gidecek misin buradan?" Kentimizde, o günlerde olan bitenden söz etmeye başladım. O ağzımı açıp bir şey söylemiyor, kötü kötü gülümsüyordu. Sonunda, onun kentte herkesin bildiği yeniliklerden habersiz olduğunu, dahası, ne olup bittiğini öğrenmek bile istemediğini, bunlarla ilgilenmediğini anlamıştım. Sonra yöremizden, ihtiyaçlarından söz etmeye başladım. Hiç sesini çıkarmadan dinliyordu beni. Gözlerimin içine öylesine tuhaf bakıyordu ki, sonunda konuşmaktan sıkılmaya başlamıştım. Bununla birlikte, postadan yeni aldığım, koltuğumun altındaki yeni kitaplarımla, dergilerimle etkilemeyi başardım

onu. Daha kapakları açılmamış kitaplarımla dergilerimi uzattım ona. Tutku dolu bakışlarla şöyle bir göz attı ama sonra birden düşüncesini değiştirdi, boş zamanı olmadığını söyleyerek bana geri uzattı. Sonunda vedalaştım onunla, sokağa çıkınca yüreğimin üzerinden dayanılmaz bir ağırlığın kalktığını hissettim. Kendimden utanıyordum. En büyük amacı tüm dünyadan olabildiğince uzaklaşmak olan bir insanın üzerine üzerine gitmekle büyük bir aptallık ettiğimi düşünüyordum. Ama olmuştu bir kere... Anımsıyorum, odasında hiç kitap dikkatimi çekmemişti. Demek onun çok okuduğunu söyleyenler yanılıyorlardı. Ne var ki, iki kez gece geç vakit evinin yakınından arabayla geçerken odasının penceresinde ışık görmüştüm. Sabahlara kadar oturup ne yapıyor olabilirdi? Yazıyor muydu yoksa? Eğer öyleyse, ne yazıyordu?

Koşullar kentimizden üç ay ayrılmamı gerektirmişti. Neredeyse kışın kente döndüğümde Aleksandr Petroviç'in sonbaharda öldüğünü, yapayalnız öldüğünü, bir kez bile doktor çağırmadığını öğrendim. Kentte hemen herkes unutmuştu onu. Evi bomboş duruyordu. Hemen gidip ev sahibi yaşlı kadınla tanıştım. Kiracısının geceleri sabahlara kadar ne yaptığını, bir şeyler yazıp yazmadığını ondan öğrenebilirim diye düşünüyordum. Yirmi kapık karşılığında Aleksandr Petroviç'ten kalma bir sepet kâğıt getirdi bana. İhtiyar kadın iki defteri daha önce kâğıt olarak kullandığını itiraf etti. Asık suratlı, ağzından doğru dürüst bir şey alnamayacak, konuşmayı sevmeyen bir kadındı. Kiracısıyla ilgili, önemli bir şey söyleyemedi bana. Anlattığına göre, Aleksandr Petroviç hemen hiçbir zaman hiçbir şey yapmamış, aylarca bir kitap açıp okumamış, eline kalem de almamış. Buna karşılık geceleri sabahlara kadar odasında bir köşeden ötekine dolaşıp durmuş, hep düşünürmüş, bazen de kendi kendine konuşmuş; ama kız torunu Katya ile (özellikle onun adının Katya olduğunu öğrendikten sonra) çok yakından ilgilenirmiş; her Azize Katerina gününde kiliseye gider, birinin ruhu için dua okutmuş. Konuklara tahammülü yokmuş; evden yalnızca çocuklara ders vermek için çıkarmış; haftada bir kez odasını şöyle üzerinden toparlamak için gelen yaş-

lı kadına bile ters ters bakarmış. Kiracısı olduğu kişi üç yıl boyunca tek sözcük konuşmamış onunla. Katya'ya, öğretmenini anımsayıp anımsamadığını sordum. Kızcağz sessiz sessiz baktı yüzüme, yüzünü duvara dönüp ağlamaya başladı. Bu adam hiç değilse bir kişiye sevdirebilmişti kendini.

Aleksandr Petroviç'in kâğıtlarını alıp evime götürdüm. Onları düzene koymak için bir gün uğraştım. Kâğıtların dörtte üçü önemsiz, boş şeylerdi: Öğrencilerin yazı çalışmaları falan. Ama aralarında ince el yazısıyla yazılmış, ama tamamlanmamış, belki de bir kenara atılmış, yazarınca unutulup gitmiş oldukça kalın bir defter buldum. Bu defterde Aleksandr Petroviç'in, düzensiz de olsa, on yıllık kürek mahkûmiyetinin öyküsü vardı. Bazı yerlerde bu öykü bambaşka bir öyküyle, (araya düzensiz, hastalıklı bir biçimde, bir zorunlulukmuş gibi giren) tuhaf, korkunç birtakım anılarla kesiliyordu. Birkaç kez okudum bu parçaları ve onların bir delilik anında yazılmış olduklarına neredeyse kesinlikle inandım. Ama bu kürek mahkûmiyeti günlüğü "Ölü Evden Sahneler" (notlarının bir yerinde böyle adlandırıyordu günlüğünü) ilgimi çekmişti. Bugüne kadar bilinmedik yepyeni bir dünya, bazı gerçeklerin tuhaflığı, orada yok olan insanlarla ilgili bazı özel gözlemler ilgimi çekmişti. Birçok bölümünü ilgiyle okudum. Kuşkusuz, yanılmış olabilirim. Denemek için önce iki-üç başlığımı seçeceğim, varsın okuyanlar karar versin...

I. Bir Ölü Ev

Cezaevimiz kalenin bir köşesinde, toprak tabyanın tam kenarındaydı. Bir şeyler görebilmek umuduyla kazıkların oluşturduğu duvardaki bir aralıktan Tanrı'nın dış dünyasına bakarsın. Gökyüzünün küçük bir parçasıyla, yabani otların бүrüdüğü, üzerinde nöbetçilerin gece gündüz bir aşağı bir yukarı gidip geldiği yüksek bir toprak yığımindan başka bir şey göremezsin. O anda, yılların hep böyle geçeceğini, dışarıyı görmek için hep böyle, direklerin oluşturduğu duvardaki aralıklara gözünü dayayacağımı, hep aynı toprak yığını, aynı nöbetçileri, cezaevinin üzerindeki gökyüzünün aynı küçücük parçasını göreceğini, uzaklardaki öteki, özgür gökyüzünü hiç göremeyeceğini düşünürsün. İki yüz adım uzunluğunda, yüz elli adım genişliğinde, dört bir yanı toprağa derin gömülmüş, tepeleri sivriltilmiş, birbirlerine sık çakılmış uzun kazıklarla duvar gibi çevrili biçimsiz bir altıgen getirin gözünüzün önüne. Cezaevimiz dış dünyadan böyle ayrılmıştı işte. Çevremizdeki duvarın bir yerinde sağlam bir kapı vardı. Her zaman kapalıydı bu kapı. Önünde gece gündüz nöbetçiler beklerdi. Bu kapı ancak çalışmaya gidecek mahkûmlar için emirle açılırdı. Bu kapının dışında aydınlık, özgür bir dünya vardı, orada insanlar bütün öteki insanlar gibi yaşıyorlardı. Ama duvarın bu yanındakiler oradaki dünyayı olmayacak, ma-

salsı bir dünya gibi hayal ediyorlardı. Burada, başka hiçbir şeye benzemeyen, kendine özgü bir dünya vardı. Kendine özgü yasalar geçerliydi burada. İnsanların giyinişi, kişilikleri, alışkanlıkları bambaşkaıydı. Yaşayan ölü bir evdi burası. Buradaki yaşam başka yerlerdekine benzemiyordu. İnsanları da farklıydı. İşte dünyanın bu özel köşesini anlatmaya çalışacağım.

Çevresi kapalı bölüme girdiğinizde içeride birkaç yapı görürdünüz. Geniş iç avlunun iki yanında tek katlı, ahşap uzun iki yapı vardır. Koğuşlardır bunlar. Değişik suç türlerine göre ayrılmış mahkûmlar kalır bu koğuşlarda. İleride bir başka ahşap yapı vardır. İki bölüme ayrılmış mutfak ve yemekhanedir orası. Daha ileride ise, kilerlerin, ambarların, depoların bulunduğu gene ahşap başka bir yapı vardır. Orta yer boştur, düz, oldukça geniş bir alandır. Mahkûmlar burada sıraya girerler. Sabah, öğlen, akşam (nöbetçilerin kuşkucu veya sayım yapmak-taki ustalıklarına bağlı olarak bazen günde birkaç kez daha tekkarlanan) sayımları burada yapılır. Kazıklı duvarla yapılar arasında oldukça geniş bir alan daha vardır. İçine kapanık, insanlardan kaçan, kişilik olarak karamsar yaradılışlı mahkûmlar çalışma saatleri dışındaki zamanlarında gözlerden uzak, burada dolaşmayı, kendi kendilerine düşünmeyi severler. Bu gezintileri sırasında onlarla karşılaşmak, onların hüznün okunan, dağlanmış, damgalı yüzlerine bakmak, o anda neler düşündüklerini anlamaya çalışmak hoşuma giderdi. Bir mahkûm vardı, boş zamanlarında en çok hoşlandığı uğraş, duvarı oluşturan kazıkları saymaktı. Bin beş yüz kazık vardı ve o hepsini her özelliğiyle ezberle biliyordu. Her kazık onun için bir gün anlamına geliyordu. Her günü hesaba ekliyordu ve böylece geri kalan kazıklara bakınca cezasının bitmesine daha ne kadar zaman kaldığını kolayca görüyordu. Altıgenin bir kenarını bitirdiğinde gerçekten çok seviniyordu. Daha uzun yıllar burada kalması gerekiyordu. Ama sabırlı olmayı öğrenmek için hapisshanede insanın çok zamamı oluyor. Bir mahkûmun, yirmi yıllık kürek cezasının bitiminde hapisshaneden ayrılırken arkadaşlarıyla vedalaşmasına tanık olmuştum. Onun hapisshaneye geldiği ilk günü anımsayanlar vardı. Gençmiş, tatasızmış, işlediği suçta da, aldı-

ğı cezayı da kafasına taktığı yokmuş. Oysa oradan kederli, suskun, saç baş ağarmış olarak çıkıyordu. Bizlerin altı koğuşumuzu da üzgün bir yüzle tek tek dolaştı. Her koğuşa girdiğinde tasvirin önünde durup dua ediyor, sonra yerlere kadar eğilerek arkadaşlarını selamlıyor, onu kötü anmalarını için yalvarıyordu. Anımsıyorum, cezaevine düşmeden önce hayli zengin olan Sibiryalı bir köylüyü bir akşamüzeri kapıya çağırmışlardı. Altı ay önce, karısının başka biriyle evlendiği haberini almış, buna çok üzülmüştü. Oysa şimdi eski karısı cezaevine gelmişti, onu kapıya çağırılmıştı ve kendisine sadaka vermişti. İki dakika konuşmuşlardı, karşılıklı ağlaşmışlar, sonra da vedalaşmışlardı. Koğuşa döndüğünde yüzünü görmüştüm... Evet, burada sabretmeyi öğrenebilirdi insan.

Hava karardığında koğuşlara sokuyorlardı bizi, kapıyı da gece boyunca sıkı sıkı kilitli tutuyorlardı. Açık havadan koğuşumuza girmek her zaman ağır geliyordu bana. İç yağından yapılmış mumların şöyle böyle aydınlattığı alçak tavanlı, sıkıcı, uzun bir odaydı koğuşumuz. Ağır, iğrenç kokan bir havası vardı. Orada on yılımı nasıl geçirdiğimi şimdi anlayamıyorum. Ranzada benim üç tahtalık yerim vardı: Koğuşta bütün yerim o kadardı. Bu tür ranzalarda yalnızca bizim odada otuz kişi yatıyorduk. Kışın kapıları daha erken kilitliyorlardı. Herkesin uyması için dört saat beklemek gerekiyordu. O zamana kadar gürültü patırtı, bağırsı çağırış, kahkahalar, küfürler, zincir şakırtıları, is ve kurum, tıraşlı kafalar, damgalı yüzler, lime lime giysiler, rezilliğin, kepezeliğin her çeşidi... Evet, insanlar yaşıyorlardı! Her şeye alışabilen bir yaratıktır insan, bence onu en iyi tanımlayan özellik de budur.

Cezaevinde iki yüz elli kişiydik. Bu sayı hemen hiç değişmiyordu. Bazıları yeni geliyor, bazıları ceza sürelerini bitirip gidiyor, bazıları da ölüyordu. Her çeşit insan vardı burada! Samyorum Rusya'nın her ilinin, her yöresinin temsilcileri vardı. Yabancılar da, Kafkasyalılar da. Bunların hepsi cezalarının süresine göre, doğal olarak yaşlarına, suçlarının çeşidine göre sınıflandırılmışlardı. Burada her türlü suçun temsilcisi olduğu düşünülebilirdi. Cezaevindekilerin çoğunluğu sürgün kürekçiler-

den (mahkûmlar kendilerine büyük bir saflıkla *silnokatorjniye*¹ diyorlardı), sivillerden oluşuyordu. Bunlar, her çeşit malına mülküne el konulmuş, toplumdaki temelli dışlanmış, bir daha toplum içine giremeyeceklerinin kanıtı olarak yüzleri kızgın demirle dağlanmış mahkûmlardı. Sekiz yılla on iki yıl kürek cezalarını çektikten sonra onları Sibiryâ'nın bir köşesine zorunlu oturma gönderiyorlardı. Asker kökenli mahkûmlar da vardı. Ordunun bir geleneği olarak onların malı mülkü ellerinden alınmıyordu. Kısa süreli gönderiyorlardı onları buraya. Cezalarının bitiminde de geldikleri yere er olarak dönüyor veya Sibiryâ'da devriye taburlarına gidiyorlardı. Çoğunluğu kısa bir süre sonra, bu kez çok daha ağır bir suçtan geri geliyorlardı. Ama bu kez kürek cezaları kısa süreli değil, yirmi yıl oluyordu. Bunlara "sürekliler" deniyordu. Ama "süreklilerin" malına mülküne tam anlamıyla el konulmuyordu. Ayrıca bir de en korkunç mahkûmların oluşturduğu bir grup vardı. Bunlar genellikle ordudan atılanlardı. Sayıları oldukça çoktu. Bu gruba "özel bölüm" diyorlardı. Rusya'nın her köşesinden bu tür suçluları buraya gönderiyorlardı. Onlar, kendilerini buranın yerlileri sayıyor, kürek sürelerinin ne zaman biteceğini bile bilmiyorlardı. Yasaya göre onların çalışma koşullarının iki kat, hatta üç kat ağırlaştırılması gerekiyordu. Sibiryâ'da en ağır koşullarda bir çalışma kampı yapılına kadar onları bizim cezaevimizde tutuyorlardı. Bu mahkûmlar ötekilere şöyle söylüyorlardı: "Siz burada belirli bir süre kalacaksınız, oysa biz ömür boyu kürekçileriz." Bir süre sonra bu "özel bölüm" kaldırıldı. Bizim cezaevinde ayrıca siviller grubu da kaldırıldı, ortak bir askerler grubu kuruldu. Anlaşılabileceği üzere, bu durumda cezaevi yönetimi de değişmişti. Ben şimdi geçmiş günlerden söz ediyorum kuşkusuz, çoktan olup bitmiş şeylerden...

Çok uzun zaman geçti bütün bunların üzerinden. Bugün bunların tümü bir düş gibi geliyor bana. Cezaevine girişimi

1 Rusça *silnokatorjniye* (sürgün kürek mahkûmları) sözcüğündeki "silno" (sürgün) bölümü güçlü, iyice, tam anlamındaki "silno" olarak telaffuz edilecek güçlü, adamakıllı kürek mahkûmu anlamında ("silnokatorjniye" sözcüğü üretilmiş) kullanılmış – ç.n.

anımsıyorum. Aylardan Aralık'tı. Akşam olmak üzereydi. Ortalık kararmaya başlamıştı. Mahkûmlar günlük çalışmalarından dönmüşler, sayıma hazırlanıyorlardı. Bıyıklı bir astsubay; şu kadar yılımı geçireceğim, yaşamadan bir türlü bilemeyeceğim, yakından tanıyamayacağım onca duyguyu tadacağım o korkunç yerin kapısını nihayet açtı bana. Örneğin, on yıllık kürek mahkûmiyetim süresince bir kere, bir dakika bile yalnız kalmanın ne korkunç bir şey olduğunu bilemezdim. Çalışmaya konvoyla gitmek, içeride iki yüz mahkûmla bir arada olmak ve bir kez, bir kez kendi başına olamamak! Oysa yalnızca buna mı alışmam gerekiyordu!

Tesadüfen katil olmuş olanlar da, mesleği katillik olanlar da, haydutlar da, haydut çetesi başları da vardı burada. Düpedüz hırsızlar, dolandırıcılar, yankesiciler, hilebazlar da vardı. Buraya niçin, nasıl düştüklerine karar veremediğiniz insanlar da. Ama herkesin kendine özgü, bir gün önceki sarhoşluktan kalma sersemliğe benzer, bulanık, ağır bir öyküsü vardı. Genelde geçmişlerinden çok az söz ederlerdi. Anlatmak istemezlerdi. Besbelli, geçmişi unutmaya çalışmak istemelerindendi bu. Onların arasında öylesine neşeli, bir gün bile düşünceli görmediğim katiller tanıdım ki, vicdanlarının onları bir an bile rahatsız etmediğine iddiaya girebilirdiniz. Öte yandan canları sıkkın, suskun oldukları günler vardı. Yaşam öyküsünü anlatanlar genelde çok azdı. Evet, merak sevilen bir şey değildi burada, alışılmış, benimsenen bir şey değildi. Ne var ki, çok seyrek olarak biri can sıkıntısından kendisiyle ilgili bir şeyler anlatacak olurdu, yanındaki ilgisiz, suratı asık dinlerdi onu. Burada hiç kimse hiç kimseyi şaşırtamazdı. Tuhaf bir kendini beğenmişlikle sık sık şöyle söylerlerdi: "Okumuş yazmış insanlarınız bizler!" Anımsıyorum, bir gün sarhoş haydudun biri (cezaevinde bazen sarhoş olana dek içmek olanağı vardı) beş yaşında bir çocuğu nasıl kestiğini anlatmaya başlamıştı: Önce oyuncakla kandırmış çocuğu, boş bir depoya götürmüş, orada kesmiş. Onun şakalarına o ana dek gülen koğuştakiler hep bir ağızdan bağır-maya başlamışlardı, haydut susmak zorunda kalmıştı. Koğuştakiler, öfkelerinden değil, *böyle şeylerden söz etmek gerekmediği,*

çünkü *bu* hoş bir şey olmadığı için bağırmışlardı. Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim, bunlar gerçek anlamıyla okuma insanlardı. Hiç kuşku yok, yarısından çoğu okuma yazma biliyordu. Rusların topluca buldukları bir yerde rastgele iki yüz eli kişiye bir kenara ayırın, ayıracağınız hangi grubun yarısından çoğunun okuma yazması vardır? Sonra bir yerlerde duymuştum, biri bu tür verilerden yola çıkarak öğrenimin insanları kötüye yönlendirdiği sonucunu çıkarmıştı. Yanlıştır bu: Her ne kadar öğrenim kişiyi kendi başına olmaya yönlendiriyorsa da, burada bambaşka nedenler söz konusudur. Kim ne derse desin, okuma yazma bilmemek insan için bir eksikliktir. Cezaevinde mahkûm grupları birbirinden giysileriyle ayrılıyordu: Bazılarının ceketinin bir yarısı koyu kahverengi, öteki yarısı griydi. Pantolonları da öyle: Bir bacağı gri, öteki koyu kahverengi. Bir gün çalışıyorduk, mahkûmların yanına sokulan çörek satıcısı bir kız uzun uzun bakmıştı bana, sonra birden kahkahayı patlatmıştı. “Öf, şuna bakın!” diye bağırmıştı. “Gri kumaş yetmemiş, siyah kumaş da bulamamışlar!” Ceketi tümünden gri olanlar da vardı. Öylelerinin yalnızca kolları koyu kahverengiydi. Saçlarımızı da değişik biçimlerde tıraş ediyorlardı: Bazılarının başı önden arkaya yarım tıraşlıydı, bazılarınınnsa sağdan sola yarım.

Bu tuhaf toplulukta daha ilk bakışta belirgin bir ortak durumu fark etmek olasıydı. Topluluğun en dikkati çeken, istemeden kişilikleriyle en öne çıkan üyeleri bile öteki mahkûmlarla bir olmaya, onların arasına katılmaya çalışırdı. Genel olarak söyleyeyim, (çok azı dışında hemen hepsi neşeli insanlar olan, sırf bu yüzden de öteki mahkûmlarca küçümsenen) bu mahkûmlar çoğu zaman karamsar, kıskanç, kendini çok beğenmiş, kendini övmekten hoşlanan, alıngan, son derece de biçimci insanlardı. Onlar için en büyük erdem hiçbir şeye şaşmamaktı. Yalnızca dış görünüşe önem veriyorlardı. Ne var ki, pek gururlu bir dış görünüşün yerini, sıkça, yıldırım hızıyla onursuz bir görünüm alıyordu. Gerçek güçlü kişilik sahibi olanlar da vardı. Böylelerinin tavırları doğaldı, davranışlarında yapmacıklık yoktu. Ama çok tuhaftır: Bu gerçek güçlü kişilik sahiplerinin arasında aşırı derecede, hastalık derecesinde kendini beğenen-

ler, öne çıkmak isteyenler de vardı. Onlar için ön planda olan, dış görünüşleri ve buldukları ortamda önemli kişiler olmalarıydı. Çoğunluğu ahlâksız, aşağılıktı. Dedikodunun, iftiraların sınırı yoktu. Bir cehennemdi, zifiri karanlıktı. Ama cezaevinin iç düzeni ve alışılmış yaşam biçimi nedeniyle hiç kimse bu gidişe başkaldırmıyor, herkes boyun eğiyordu. Öne çıkan, bu duruma güçlkle, kendilerini zorlayarak boyun eğenler vardı, ister istemez onlar da seslerini çıkarmıyorlardı. Yeni gelenler arasında fazla ileri giden mahkûmlar da oluyordu, özgürlük sınırlarını aşıyorlardı, işledikleri suçü nihayet, sanki kendilerinde olmadan, bilmeden, düşteymiş gibi, kafaları dumanlıyken işlediklerini iddia etmeye başlıyorlardı. Çevrelerindeki etkilemek amacıyla yapıyorlardı bunu. Ama mahkûmlar onların daha önceki yaşamlarına, bazılarının bütün bir köye veya kente dehşet saçmış olmalarına bakmadan hemen hizaya getiriyorlardı onları. Yeni gelen çevresine şöyle bir baktıktan sonra hemen anlıyordu nereye düştüğünü, burada kimseyi şaşırtamayacağını. Kısa zaman sonra gözle görülür biçimde duruluyor, genel havaya katılıyordu. Bu genel hava dışarıdan bakınca, neredeyse bütün mahkûmlarda görülen özel bir ağırbaşlıktan oluşuyordu. Sanki kürek mahkûmu olmak bir rütbeye, hem de saygın bir rütbeye sahip olmaktı. Hiçbirinde utanma veya pişmanlıktan eser yoktu! Bununla birlikte davranışlarında gözle görülür bir boyun eğme, nasıl söylemeli, resmî, akılcı bir uysallık vardı: “Bitik insanlarız bizler,” diyorlardı. “Özgürlük içinde yaşamayı beceremedik, şimdi çalış dur, sayılmak için sıraya gir...” – “Ananın babanın sözünü dinlemedin, şimdi trampet sesiyle git gel bakalım.” – “Altın telle iş yapmadın, şimdi taş kır bakalım.” Sık sık böyle konuşmalar geçiyordu mahkûmlar arasında. Ama bunları akıl verir gibi, alışılmış günlük konuşmalar gibi, özdeyişler gibi söylüyorlardı ve böyle söylerken hiçbir zaman ciddi de olmuyorlardı. Laf olsun diye söylüyorlardı. İçlerinden birinin bile kendisini yasadışı saydığını sanmam. Hele kürek mahkûmları dışında birisi ona işlediği suçla ilgili sitem edecek, (Rusçada olduğu gibi kabaca olmasa bile) kötü bir şey söyleyecek olsun... Küfür nasıl edilirmiş görürsünüz. Küfür et-

mekte hepsi birer büyük ustadır! Küfürleri pek ince, sanatsaldır. Küfür etmek meslek düzeyine ulaşmıştır onlarda. Çirkin sözcüklerden çok, karşısındakini ruh ve düşünce yönünden küçük düşüren sözcükler kullanırlardı... Bundan daha ustaca, incitici küfür olur mu? Aralarında bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar bu küfür sanatının, biliminin gelişmesine çok yardımcı olmuştur. Mahkûmlar, tepelerinde sopa, çalıştıkları için tembeldiler, dolayısıyla ahlâk bakımından bozulmuşlardı: Buraya gelmeden önce bozulmuş değilse bile, cezaevinde bozuluyorlardı. Buraya kendi istekleriyle toplanmış değillerdi. Birbirlerine yabancı idiler.

Mahkûmlar kendi aralarında konuşurlarken şöyle derlerdi: “Şeytan bizleri toplayıp buraya tıkcıncaya kadar çok uğraşmış!” Bu lanetli yaşamda bunca dedikodunun, entrikanın, kadınca söylentilerin, kıskançlıkların, pisliğin, çekemezliğin olması da bu yüzden olsa gerekti. Dedikoducu hiçbir kadın buradaki canilerin bazıları kadar karı ağızlı olamazdı. Tekrar söylüyorum, aralarında güçlü olanlar, kişilik sahibi, yaşamları boyunca her türlü güçlüğün üstesinden gelmeye, emirler vermeye alışık olanlar, irade sahibi, korkusuz olanlar da vardı. Ötekiler ister istemez onlara saygılı davranırlardı. Onlar da, ünleri konusunda çoğu zaman çok hassas olmalarına karşın, kendi açılardan, ötekilere ağırlık olmamaya çalışırlar, boş küfürleşmelere girmezler, son derece ağırbaşlı, anlayışlı davranırlardı. Cezaevi yönetimine karşı da hemen her zaman uyumluydular. Ama bu, uysal olmak prensiplerinden, zorunluluklarından değildi, karşılıklı çıkarlarını gözeterек aralarında bir kontrat imzalamışlar da bunu onun için yapıyorlarmış gibiydi. Zaten yönetim de onlara karşı dikkatli davranıyordu. Anımsıyorum, onlardan birini, korku nedir bilmeyen, kararlı, canavarca eğilimleri yönetimce bilinen birini, bir suçunu nedeniyle kırbaçlamak için götürmüşlerdi. Bir yaz günüydü. Çalışma saati değildi. Cezaevinin doğrudan sorumlusu binbaşı, cezanın uygulanmasında hazır olmak için dış kapının hemen bitişiğindeki karakola gelmişti. Bu binbaşı mahkûmların gözünde felaket bir yaratıktı. Onların gözünü öylesine korkutmuştu ki, adını duyunca

tir tir titriyorlardı. Delicesine sertti. Mahkûmların dedigine göre “insanlara saldırdı”. Daha çok onun hiçbir şey gizlenemeyen keskin, vaşak bakışından korkuyorlardı. Cezaevinin avlusuna girdiğinde öteki ucunda ne yapıldığını bilirdi. Mahkûmlar “Sekizgöz” diye ad takmışlardı ona. Aslında sistemi doğru değildi. Çılgınca, acımasız davranışları zaten öfkeli insanları daha da öfkeliendiriyordu, çileden çıkarıyordu. Başında onun bu çılgın davranışlarını bazen frenleyen, yumuşatan, iyi niyetli, anlayışlı bir komutan olmasaydı yönetim biçimiyle büyük felaketlere neden olabilirdi. Görevini kendine bir zarar vermeden nasıl bitirdiğini anlayamıyorum. Gerçi mahkemeye verilmişti ama, gene de sağ salım görevden ayrılabilmişti.

Mahkûmun yüzü, onu cezaya çağırıklarını duyunca bembeyaz olmuştu. Kırbacın altına genelde sesini çıkarmadan, kararlı yatar. Cezanın bitmesini sabırla bekler, sonra silkinerek ayağa kalkar, bu şanssız olayı soğukkanlılıkla, filozofça karşılıyormuş gibi çevresine bakardı. Zaten ona karşı her zaman dikkatli davranırlardı. Ama bu kez nedense kendisine verilen cezanın haksız olduğunu düşünüyordu. Yüzü birden çarşaf gibi bembeyaz kesilmiş, nöbetçilerin bir anlık dalgınlığından yararlanıp ceketinin yenine sipsivri bir İngiliz bıçağı sokmuştu. Cezaevinde bıçak, her çeşit sivri gereç kesinlikle yasaktı. Beklenmedik zamanlarda sık sık çok ciddi aramalar yapılırdı. Yakalananlar ağır, acımasız biçimde cezalandırılırdı. Ama bilindiği gibi, hırsızın saklamaya özellikle kararlı olduğu bir şeyin bulunması çok zordur. Bıçak ve sivri gereçler cezaevinde her zaman gerekli oldukları için, bütün aramalara karşın bu tür aletler ortadan kaldırılamıyordu. Bulunup toplansalar bile yerlerine yenileri geliyordu. Mahkûmların hepsi koşmuş, yürekleri duracakmış gibi çarparak direkli duvardaki aralardan bakıyorlardı. Herkes Petrov’un bu kez kırbacın altına yatmak istemeyeceğini, binbaşının sonunun geldiğini biliyordu. Ne var ki, bizim binbaşı son anda arabasına atlamış, cezanın yerine getirilmesi görevini başka bir subaya bırakıp gitmişti. Daha sonra mahkûmlar şöyle diyorlardı: “Tanrı kurtardı onu!” Petrov’a gelince, cezasını son derece sakin bir şekilde çekti. Binbaşı gidince öf-

kesi geçmişti. Mahkûm bir yere kadar sakin, uysaldır. Aşılması gereken bir sınır söz konusudur burada. Sırası gelmişken söyleyeyim: Sabrın ve dik başlılığın bu tuhaf taşmasından, patlamasından ilginç bir şey olamaz. Bir mahkûm çoğu zaman yıllarca sabreder, boyun eğer, en ağır cezalara katlanır, sonra birden küçük, çok önemsiz bir şeyden, neredeyse boş yere kopar olay... Gören deli olduğunu bile düşünebilir.

Daha önce söyledim, aralarında kaldığım yıllar süresince bu insanlarda en küçük bir pişmanlık belirtisi, işledikleri suçla ilgili en küçük bir üzüntü görmedim. Büyük çoğunluğu kendini tam anlamıyla suçsuz buluyordu. Bir gerçektir bu. Bunun başlıca nedeni kuşkusuz, daha çok kendini kanıtlama isteği, kötü alışkanlıklar, kabadayılık, yapay utanma duygusuydu. Öte yandan, kim söyleyebilir bu mahvolmuş yüreklerin derinlerine inemediğini, orada tüm dünyadan gizli neler olduğunu bildiğini? Evet, doğrudur, onca yıl aralarında kaldığım için bu yüreklerde bir iç acısına, bir umutsuzluğa tanıklık edecek hiç değilse bir belirti fark etmiş, yakalamış, gözlemlemiş olmam gerekirdi. Hayır, yoktu böyle bir şey, kesinlikle yoktu. Evet, sanırım suç basmakalıp görüş açılarından yargılamak olmaz. Suçun felsefesi düşünüldüğünden çok daha zorludur. Hiç kuşku yok, cezaevleri, zorunlu çalışma kampları suçluları ıslah etmemekte, onları yalnızca cezalandırmakta ve toplumu onların daha sonraki kötülüklerinden korumakta, onun huzurunu sağlamaktadır. Öte yandan, cezaevi ve zorunlu çalışma cezası suçluda yalnızca kin, nefret, yasaklanmış hazlara aşırı bir tutku ve korkunç bir sorumsuzluk yaratıyor. Ayrıca, ünlü tek kişilik hücre cezası sisteminin de aldatıcı, yanıltıcı bir dış görünüşten başka şeye yaramadığından kuşku yok. Bu sistem, insanın içinden yaşam gücünü çekip alıyor, ruhunu asileştiriyor, kişiliğini güçleştiriyor, ürkütüyor; sonra da ruhen bitmiş bir mumyayı, bir yarı deliyi ıslah edilmişliğin, pişmanlığın bir temsilcisi olarak karşımıza çıkarıyor. Kuşkusuz, topluma başkaldıran bir suçlu kendisinin haklı, toplumun suçlu olduğunu düşünmektedir. Üstelik toplumun verdiği cezayı çekmiştir, bu yüzden hemen hemen temizlenmiş, borcunu ödemiş hisseder kendini. Nihayet

bu açıdan bakılacak olursa, bundan toplumun suçluyu temize çıkardığı anlamını çıkarmak da olasıdır. Ama hangi açıdan bakarsanız bakın, dünya kuruldu kurulalı her zaman ve her yerde, her yasaya göre tartışmasız suç sayılan ve insan, insan olduğu sürece de suç sayılacak eylemlerin var olduğunu herkes kabul edecektir. Ancak, cezaevinde ben, en olmayacak, inanılmayacak eylemlerden, en canavarca, en korkunç cinayetlerden keyifli bir biçimde, çocuksu bir gülüşle söz edildiğine tanık oldum. Özellikle bir baba katilinin anlattıkları aklımdan çıkmıyor. Soylu bir ailedendi. Devlet hizmetindeymiş. Altmışlık babası için iyi bir evlat sayılmazmış. Düzensiz bir yaşam sürüyor, ona buna borçlanıyormuş. Babası bu hayattan geri çekmeye çalışıyormuş onu, uyarıyormuş. Ama babasının bir evi, bir çiftliği varmış. Babasının gizli parası olduğundan kuşkulandığı için mirasına konmak amacıyla öldürmüş babasını. Olay ancak bir ay sonra öğrenilmiş. Katil polise gidip babasının kayıp olduğuyla, nereye gittiğinin bilinmediğiyle ilgili bir dilekçe vermiş. Bu son ayda rezil bir yaşam sürmüştü. Sonunda onun evde bulunmadığı bir sırada polis babasının cesedini bulmuş. Hayvanların pisliklerinin akıp gitmesi için avluda üzeri tahtalarla kapatılmış boydan boya bir hendek varmış. Ceset o hendekteymiş. Giyinikmiş, üstü başı düzgünmüş. Ak saçlı başı kesilip bedenden ayrıldıktan sonra gene yerine yerleştirilmiş. Başının altına da katil bir yastık koymuş. Katil suçunu itiraf etmemiş, soyluluk unvanı ve rütbesi elinden alınmış, yirmi yıl kürek cezasına çarptırılmış. Onunla bir arada bulunduğum sürece her zaman son derece neşeli, rahattı. Hiç de aptal değildi ama, aşırı derecede ciddiyetten uzak, düşüncesiz, mantıksızdı. Onda hiçbir zaman özel bir şiddet eğilimi fark etmedim. Mahkûmlar küçümsüyorlardı onu. Ama bu, onun artık işlediği unutulup gitmiş cinayet yüzünden değil, anlamsız davranışları, ciddi olamayışı yüzündendi. Konuşma sırasında arada babasından söz ettiği de oluyordu. Bir gün benimle ailesindeki kalıtımsal beden sağlığından söz ederken şöyle eklemişti: “Sözgelimi, *babam* hayatının sonuna kadar bir yerinin ağrıdığından bir kez bile yakınmamıştır.” Böylesine hayvansı bir duygusuzluk olacak

şey değildir kuşkusuz. Olağandışı bir insandı. Burada, sıradan bir cinayet değil, organik yapıda bir eksiklik, ruhta veya bedende bilimin henüz haberdar olmadığı bir bozukluk söz konusu olsa gerekti. Kuşkusuz, onun babasını öldürdüğüne inanmıyordum. Ne var ki, onun yaşadığı kentten, bu olayı tüm ayrıntılarıyla bilmesi gereken insanlar onun öyküsünü bana anlatmışlardı. Gerçekler öylesine açıktı ki, inanmamak olanaksızdı.

Bir gece düşünde onun şöyle bağırdığını bütün mahkûmlar duymuştu: “Tut onu, sıkı tut! Kafasını kes. Kafasını, kafasını!..”

Geceleri mahkûmların hemen hepsi sayıklardı. En çok küfürler, kaba sözler duyulur, bıçaklardan, baltalardan söz edilirdi. “Bizler ezilmiş insanlarız, içimizi boşaltmışlar, geceleri onun için bağıryoruz,” diyorlardı.

Kürek mahkûmlarının çalışması bir uğraş değil, bir zorunluluktur: Mahkûmlar işlerini bitirdikten veya yasanın kendileri için öngördüğü çalışma süresini doldurduktan sonra cezaevine geri dönüyorlardı. Bu angaryadan nefret ediyorlardı. Bir mahkûm, tüm zekâsını, tüm enerjisini verdiği kendine özgü bir uğraşı olmasaydı cezaevi ortamına dayanamazdı. Evet, buraya zorla tıklılmış, toplumdan ve normal yaşamdan koparılmış bu kadar çok sayıda gelişmiş kişilik sahibi, çok şey yaşamış, yaşamak isteyen insan; kendi isteğiyle, kendi iradesiyle buradaki yaşama olağan ve doğru bir biçimde nasıl uyum sağlayabilirdi? Yalnızca buradaki kapalı yaşam bile onların daha önce varlıklarından haberdar olmadıkları suçluluk özelliklerinin gelişmesine yeterdi. Bir uğraşı olmazsa, kendisinin yasal, olağan bir mülkiyeti olmazsa yaşayamaz insan, ahlâksızlaşır, hayvanlaşır. İşte bu yüzden cezaevinde herkes kişisel bir gereksinim olarak, korunma içgüdüsüyle kendisine, kendisinin olan bir iş veya uğraş yaratır. Uzun yaz günleri zorunlu çalışmayla geçiyordu. Kısa gecelerde de ancak uykumuzu ahyorduk. Ama kışın, yönetmeliğe göre, hava kararınca mahkûmların cezaevinde olması kapıların kapatılması gerekiyordu. Sıkıcı, uzun kış gecelerinde ne yapacaktınız? İşte bu yüzden, yasak olmasına karşın, her koğuş büyük bir atölyeye dönüştürülmüştü. Ki-

şisel çalışma, uğraş yasak değildi. Ama cezaevinde alet bulundurmak kesinlikle yasaktı. Alet olmadan da bir şey yapılamazdı. Ama gizliden çalışıyorlardı, yönetim de bazı durumlarda galiba bu konunun üzerine fazla gitmiyordu. Çoğu mahkûm cezaevine geldiğinde elinden bir şey gelmediği halde, burada öteki mahkûmlardan öğrendikleriyle iyi bir usta olarak dışarı çıkıyordu. Ayakkabıcılar da vardı burada, terziler de, marangozlar da, dülgerler de, boyacılar da, altın kaplamacılar da. Bir Yahudi vardı, İsay Bumşteyn, kuyumcuymuş, faizle para veriyordu. Her mahkûm bir şeyler yapıp birkaç kapık kazanmaya çalışıyordu. Siparişler kasabadan geliyordu. Para ıslıl ıslıl bir özgürlüktü, bu yüzden, özgürlüğü bütünüyle elinden alınmış bir insan için on kat daha değerliydi. Bir mahkûmun cebinde para varsa, onları kullanamayacağını bilse bile, yarı yarıya avunmuş hisseder kendini. Ama para her yerde, her zaman harcanabilir. Üstelik, yasak meyve her zaman daha tatlıdır. Cezaevinde içki bile bulmak mümkündü. Pipo kesinlikle yasaktı, ama herkes içiyordu. Para ile tütün, mahkûmları skorbit ve öteki hastalıklardan koruyordu. Çalışmak ise suç işlemekten: Özel çalışmaları olmasaydı mahkûmlar cam bir kavanoza kapatılmış örümcekler gibi birbirlerini yerlerdi. Öyleyken, özel çalışma da, para da yasaktı. Geceleri sık sık ani aramalar yapılıyordu, yasak ne varsa toplanıyordu. Ve paralar, ne denli iyi saklanmış olursa olsun, bazen arayıcılarca gene de bulunuyordu. İşte biraz da bu yüzden mahkûmlar paralarını saklamıyorlardı, hemen içkiye veriyorlardı. Cezaevinde içkinin bol bulunmasının nedeni de buydu. Her aramadan sonra suçlu, her şeyi elinden alındığı gibi, sert bir biçimde cezalandırılıyordu da. Ne var ki, her aramadan sonra eksikler hemen tamamlanıyor, her şey eskisi gibi sürüp gidiyordu. Yönetim de durumun farkındaydı, bu yüzden mahkûmlar ellerindekilerin alınmasından yakınmıyorlardı.

Bir mesleği olmayanlar başka bir şeyler yapıyorlardı. Oldukça ilginç yetenekleri olanlar vardı. Sözelimi, bazıları alım satım işi yapıyordu. Kimi zaman öyle şeyler alınıp satılıyordu ki, cezaevi duvarları dışında böyle şeylerin değil nasıl alınıp satıldığı, bunların nasıl eşya sayıldığını bile kimsenin aklı almazdı.